

Ethics in Criminal Proceedings: Citizen's Rights from the Point of View of the Accused and the Victim

S A. Mirshojaei Ph.D.^{1*}, M. Ardalani²

1. Dept. of Public Law, Islamic Azad University, Qom Branch, Qom, Iran

2. M.A in Criminal Law and Criminology, Dept. of Law, Kish International University, Kish, Iran

Abstract

Background: One of the important ethical issues in the new criminal procedure law is related to the observance of citizen's rights in the proceedings. The foundation stone of a criminal matter is laid by the law enforcement officers in the stage of crime discovery, and this stage plays an important role in securing or not securing people's citizenship rights. In the new law, the observance of ethics in criminal proceedings depends on the observance of citizen's rights. In this research, to investigate the rights of citizens from the perspective of the accused and the victims based on Q. A. D. K. 2012 has been paid.

Conclusion: The research shows that the criminal procedure law of 2012, compared to the previous laws, has many valuable points in the direction of improving morals and respecting the citizenship rights of the accused and the victims as much as possible in all stages of criminal proceedings, especially in the stage of crime discovery and preliminary investigations. and the tasks of judicial officers in it are quantitatively broader and qualitatively more precise and explicit than the former law, and are associated with innovations especially in the field of observing citizen rights. In order to comply with these rights, guarantees have been established to enable the realization of this important in the real world, therefore, on the one hand, by establishing general and general guarantees in order to protect the parties of a criminal complaint, and on the other hand, guarantees appropriate to the situation assigned to them.

Keywords: *Ethics, Criminal proceedings, Defendant, Victim, Citizen's rights*

*Corresponding Author: S A. Mirshojaei, Dept. of Public Law, Islamic Azad University, Qom Branch, Qom, Iran. Email: mir.shojaei.aa@gmail.com

How to cite: S A. Mirshojaei, M. Ardalani. Ethics in criminal proceedings: citizen's rights from the point of view of the accused and the victim. *Ethics in Science and Technology*. 2024,19(2): 87-94.

Copyright © 2024 Authors. Published by Iranian Association for Ethics in Science and Technology. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license.

(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). Non-commercial uses of the work are permitted, provided the original work is properly cited

اخلاق در دادرسی کیفری: حقوق شهروندی از دیدگاه متهم و بزه دیده

دکتر سید علی اصغر میرشجاعی^{۱*}، مهسا اردلانی^۲

۱. گروه حقوق عمومی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد قم، قم، ایران.

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم شناسی، گروه حقوق، دانشگاه بین الملل کیش، کیش، ایران.

(تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۱۰، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۴/۱۲)

چکیده

زمینه: یکی از مباحث مهم اخلاقی در قانون آیین دادرسی کیفری جدید مربوط به رعایت حقوق شهروندی در مراحل دادرسی است. سنگ بنای یک امر کیفری در مرحله ی کشف جرم توسط ضابطان گذاشته می شود و این مرحله، نقش مهمی در تأمین یا عدم تأمین حقوق شهروندی افراد دارد. در قانون جدید رعایت اخلاق در دادرسی کیفری ابتدا منوط به رعایت حقوق شهروندی است. در این تحقیق به بررسی حقوق شهروندی از منظر متهمان و بزه دیدگان براساس ق. آ. د. ک. ۱۳۹۲ پرداخته شده است.

نتیجه گیری: تحقیق نشان می دهد قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ در مقایسه با قوانین سابق، نکات ارزشمند بسیاری در راستای تعالی اخلاق و رعایت هرچه بیشتر حقوق شهروندی متهمان و بزه دیدگان در کلیه ی مراحل دادرسی کیفری مخصوصاً در مرحله ی کشف جرم و تحقیقات مقدماتی مقرر کرده و تکالیف ضابطان دادگستری در آن نسبت به قانون سابق از لحاظ کمی، گسترده تر و از لحاظ کیفی دقیق تر و صریح تر و با نوآوری هایی مخصوصاً در حوزه ی رعایت حقوق شهروندی همراه است. به منظور رعایت این حقوق، تضمین هایی مقرر شده است که تحقق این مهم را در عالم واقع میسر نماید، لذا با مقرر نمودن تضمین های عام و کلی در صدد حمایت از طرفین شکایت کیفری و از سوی دیگر تضمین های متناسب با وضعیت هر یک از طرفین به آنها اختصاص داده است.

کلید واژگان: اخلاق، دادرسی کیفری، متهم، بزه دیده، حقوق شهروندی

سر آغاز

باری به دنبال تفکر پایگاههای مردم نهاد و جنبش های حمایت از بزه دیده و سر بر آوردن حقوق بزه دیده برپایه مفهوم رفتار منصفانه، بزه دیده نیز به عنوان یکی از طرفین دعوا به رسمیت شناخته شد و حمایت از وی در برابر بزهکار به دغدغه نظام کیفری تبدیل شد (۱).

قانون جدید آیین دادرسی کیفری علی رغم برخی از اشکال ها و ایرادهای مترتب بر آن، برخوردار از جنبه ها و نکات امیدوار کننده بسیاری در خصوص رعایت حقوق شهروندی، حقوق دفاعی متهم، حقوق بزه دیده و تضمین های تحقق دادرسی عادلانه و منصفانه است و اگر دچار تغییرات کلی و جدی نشود، می تواند در عمل و نه صرفاً در قانون، در تضمین حقوق شهروندی و اساسی مردم موثر و نقش آفرین گردد (۲ و ۳).

حقوق بشر متضمن گزاره هایی هنجارمند است که انسان را به صرف انسان بودن برخوردار از آنها می داند، اگر چه امروزه به موازات پیچیده تر شدن جوامع، برخی مفاهیم همچون حقوق بشر دچار تحول شده اند.

با تکامل تدریجی دولت ها و ایجاد قوانین و مقررات به گواه تاریخ حقوق، موقعیت بزه دیدگان رو به افول نهاد و آغاز اقتدار دولت ها موقعیت حقوقی بزه دیدگان را تحت الشعاع قرار داد. همواره دولتها بزه دیده^۱ را بعنوان ابزار برقراری عدالت^۲ نگاه کرده و به نمایندگی از بزه دیده اقدام میکردند و تا حدود زیادی بزه دیده در بیشتر جریان رسیدگی به خارج از این فرایند رانده می شود. تا حدود نیمه نخست سده بیستم بزه دیده عنصری فراموش شده در فرایند اجرای عدالت بود. در اثر تلاش های نهادهای حقوق بشری^۳، حمایت از حقوق متهم^۴ و حفظ آزادی ها، حق دفاع وی جزو اهداف آیین دادرسی قرار گرفت و آیین دادرسی کیفری^۵، صحنه چالش میان حفظ نظم و امنیت عمومی و حراست از اخلاق و حقوق و آزادی های فردی با تمرکز بر متهم قرار گرفت و عدالت کیفری بزهکار مدار با بینش اخلاق مدارانه اجرای عدالت را در حفظ حقوق حقه وی جستجو می کرد.

از حقوق بزه دیده، پوشش مناسبی برای حاکمیت از الگوی کنترل جرم و گسترش جنگ و سرکوب علیه بزهکار گردیده است، به جرات می توان گفت که پیوند نزدیکی بین جنگ برای بزه دیدگان و جنگ علیه بزهکاران وجود دارد. اگر چه تاکید بر حقوق بزه دیده در این جنگ تنها استفاده ابزاری دارد و بهانه ای برای سرکوب متهمان شده است (۵).

تحقق برابری میان حقوق متهم و بزه دیده، شرایط خاص خود را می طلبد. مسلماً در یک نظام قضایی ناقص، نمی توان انتظار داشت که انسان ها ارزش ذاتی داشته و قبل از هر چیز، احترام به منزلت انسانی بزه دیده و متهم نه تنها به عنوان یک حق بلکه مبنا و پایه سایر حقوق آنهاست. برخی از تضمین های مربوط به رعایت توازن میان متهم و بزه دیده عام است و دایره شمول آن گسترده است و اختصاص به شخص خاصی ندارد برخی از این تضمین ها حسب مورد و با توجه به روند رسیدگی برای جلوگیری از تضییع یکی در برابر دیگری اختصاصاً به هر یک از متهم یا بزه دیده تعلق می گیرد (۶).

قواعد عمومی رعایت حقوق شهروندی^۷ متهم و بزه دیده :

الف : قانون مداری :

قانون با تعریف الگوهای رفتاری بین آزادی و نیازها و منافع فردی از یک طرف و آزادی های عمومی و منافع و نیازهای جمعی از طرف دیگر توازنی منطقی ایجاد می کند. ماده ۲ قانون جدی آیین دادرسی کیفری براین نکته تاکید می کند که دادرسی کیفری باید مستند به قانون باشد. تاکید بر قانون مداری^۸ اگر چه در اصل ۳۶ قانون اساسی نیز اشاره شده است. اما تصریح به آن برای هر اقدامی در هر مرحله از فرایند کیفری ضروری است (۷).

ب : حفظ استقلال و بی طرفی مقام قضایی در برابر متهم و بزه دیده :

ماده ۳ قانون جدید آیین دادرسی کیفری مراجع قضایی را مکلف نموده است که با بی طرفی و استقلال کامل به رسیدگی بپردازند و اختلال یا طولانی شدن فرایند دادرسی کیفری جلوگیری نمایند. حفظ استقلال قضایی^۹ و پیشگیری از ایجاد اختلال در عملکرد آن به قدری اهمیت دارد که در اسناد بین المللی بخش مجزایی به جرایم علیه عدالت قضایی اختصاص یافته است با این وجود، آنچه در واقع امر می گذرد این است که خصوصاً در برخی پرونده هایی که رسانه ای می شود، قضات تحت تاثیر فشارهای وارده قرار گرفته و فرایند قضایی رسیدگی از مسیر قانونی و مستقل خویش منحرف می گردد و متأسفانه بی طرفی مقامات قضایی زیر سؤال می رود (۸).

پ : احترام به آزادی های مشروع و حفظ حقوق شهروندی متهم و بزه دیده :

در راستای تحقق بخشیدن به اهداف قانون اساسی، قانون احترام به آزادی های مشروع^{۱۰} و حقوق شهروندی در سال ۱۳۸۳ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید این اولین قانونی است که به صورت صریح و شفاف، دامنه حقوق شهروندی را در تاریخ حقوق ایران بیان می

در گذشته حقوق بشر چیزی جز معنای حقوق سیاسی و شهروندی نداشت، از جمله حق مصونیت جسمی یا حق آزادی عقیده و بیان، اما امروزه این مفهوم گسترش یافته است و در برگیرنده حقوق اقتصادی اجتماعی و فرهنگی نیز هست. در گستره ای از نظام های عدالت کیفری^۶ حمایت ها و خدمات قابل دسترسی برای بزه دیدگان در معرض اصلاحات عمده ای قرار گرفته اند که منجر به حمایت های فراوان قانونی و فرا قانونی گردیده است (۲).

به عنوان نمونه اگر در گذشته بزه دیدگان را به عنوان ذی نفع یا دریافت کننده خدمات ارائه شده توسط دولت به حساب می آوردیم، هم اکنون بزه دیدگان تشویق می شوند و حتی ملزم می شوند که وارد فرآیند تصمیم گیری مجازات شوند و شرایط کنونی عدالت کیفری بزه دیده را در هر تصمیم گیری مد نظر قرار می دهد. رفتار منصفانه در واقع برجسته ترین و بارزترین نماد حقوق بزه دیده محسوب می شود که برای نخستین بار در اعلامیه سازمان ملل متحد راجع به اصول بنیادی عدالت برای بزه دیدگان و قربانیان سوء استفاده از قدرت تجلی یافت. در این اعلامیه مقررات ناظر به دسترسی بزه دیده به عدالت، مشارکت در فرایند دادرسی کیفری، جبران خدمات برای بزه دیده مد نظر قرار گرفته است، که توجه به آن مستلزم ایجاد مقررات ویژه در دادرسی کیفری است. اما امروزه ایجاد تعادل بین حقوق متهم و بزه دیده و بازسازی روابط بین آنها بسیار ضروری است، به ویژه از آن جهت که در این چند سال اخیر قدرت عمومی و سیاسی همواره به بهانه های ایجاد نظم و امنیت با شرایط اضطراری به محدود نمودن این حوزه و حتی نادیده انگاشتن آن مبادرت کرده است.

بحث

حقوق متهم و بزه دیده و تضمین های آن

امروزه قواعد حقوق بشر بین المللی ضمن تاکید بر رعایت کامل و تضمین همه آزادیها و حقوق بشر در جایجای دنیا، صراحتاً می پذیرد که گاهی وضعیت های اضطراری نیز وجود دارند که در آن بعضی تضمین های حقوق بشری بین المللی در طی دوره بحران تا رفع آن قابل تعلیق است، به عنوان مثال ماده ۴ میثاق حقوق مدنی و سیاسی مصوب ۱۹۶۶ ، ماده ۲۹ اعلامیه جهانی حقوق بشر مصوب ۱۹۴۸ ، ماده ۱۵ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر ۱۹۵۰ ، ماده ۲۷ کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر ۱۹۶۹ ، بند الف ماده ۴ منشور عرب ۱۹۹۴ ، اشاره به نظام تعلیق حقوق بشر می کنند که دولت ها به شرط اثبات وجود شرایط پیش بینی شده می تواند از این نظام برای مبارزه با تروریست ها استفاده کنند (۴).

در طول سالیان متمادی گذشته، ارتکاب جرم در جوامع حتی کشورهای غربی دارای نرخ بالای بوده و متأسفانه تبدیل به یک واقعیت و خصیصه زندگی اجتماعی شده است. این وضعیت سبب شده است که سیاست کیفری کشورها منطبق با الگوی کنترل جرم پیش رود، که مهمترین کارکرد فرایند کیفری را سرکوب رفتار مجرمانه می داند، در واقع حمایت

کند. مجریان قانون باید برای رعایت و اجرای دقیق و صحیح این قوانین و دیگر قوانین مربوط به حقوق بشر و حقوق شهروندان بدوا آموزش صحیح ببینند. زیرا این حقوق فقط الفاظی بر روی کاغذ نیستند بلکه به آن اندازه دارای اهمیت هستند که عدم اجرای آنها تخلف محسوب می شود و مستوجب مجازات مرتکبان و مجریان خواهد بود. ماده ۷ قانون آیین دادرسی کیفری نیز بر رعایت این قانون توسط دست اندر کاران عدالت کیفری در تمام مراحل دادرسی تاکید نموده و نقض آن را علاوه بر جبران خسارت وارده مستلزم مجازات مقرر در ماده ۵۷۰ کتاب پنجم قانون مجازات اسلامی می داند (۹).

رعایت حقوق شهروندی بزه دیده :

الف : رعایت شان و منزلت بزه دیده در مرحله دادرسی

و پسا دادرسی :

حصول اطمینان از اینکه رفتار با بزه دیده با نزاکت و احترام بوده است نقش بسیار مهمی دارد که دادرسان محور آن هستند. اگرچه دادرسان می بایست، حقوق همه طرف های درگیر در رسیدگی های کیفری را در نظر گرفته و از آن حمایت کنند، اما عدم توجه به وضعیت بزه دیده و خواسته ها و نیازهای وی در دادگاه ها ، سبب می شود که وی از نظام عدالت کیفری ناراضی بوده و احساس بی عدالتی کند و این احساس بی عدالتی نه تنها احتمال بزه دیدگی مجدد وی را فراهم می کند، بلکه احتمال اینکه او بزهکار شود نیز وجود دارد. لذا می بایست عدالت به سمتی حرکت کرده که بزه دیده این امکان را داشته باشد که با صحبت کردن درباره شوک روانی و سرگردانی خود تسکین یابد. چرا که با این رویکرد شان و منزلت هرکس محترم شمرده می شود و بر تفاهم و همدلی و همنوایی اجتماعی بر سر حل مشکلات بزه دیده تاکید می شود. مشارکت بزه دیده در فرآیند رسیدگی هم در بهبود عاطفی و هم در کاهش حس بیگانگی آنها نسبت به فرآیند رسیدگی به آنها کمک می کند(۸).

توجه به کرامت و منزلت انسانی^{۱۱} بزه دیده ایجاب می کند که دادرسان در رسیدگی ها تسریع کنند و از اطاله دادرسی اجتناب به عمل آید تا از رهگذر تاخیر ، در یک فرآیند کاملا دشوار موجب بزه دیدگی بیشتر بزه دیده و تحریک وی جهت انتقام خصوصی نگردد. امروز دادرسی سریع و بدون تاخیر در اسناد بین المللی به ویژه بند ۳ ماده ۱۴ میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی و بند ۱ ماده ۶ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر و ماده ۳ قانون آیین دادرسی کیفری پیش بینی شده است. توجه به منزلت انسانی بزه دیده اقتضا دارد تا امکانات و سازوکارهای بهره مندی بزه دیده از مشاوره حقوقی و وکلای دادگستری فراهم گردد. (۹).

بند ۲ ماده ۶۴ اساسنامه دیوان بین المللی مقرر می دارد که شعبه بدوی توجه مقتضی و شایسته را به منظور حمایت از قربانیان به عمل آورده و همچنین در ماده ۸۴ آیین دادرسی کیفری مقرر است که شعبه در صدور قرار یا دستور و نیز سایر نهادهای دیوان در انجام وظایفشان به موجب اساسنامه یا آیین دادرسی و ادله می بایست نیازها و احتیاجات کلیه قربانیان و شهود را با توجه به ماده ۶۸ و به ویژه کودکان و اشخاص

سالخورده، اشخاص ناتوان و بزه دیده گان تجاوز جنسی را در نظر بگیرد . توجه به ناتوانان بزه دیده و بزه دیدگانی که در یک موقعیت آسیب پذیر هستند، آنان را شایسته جایگاهی ویژه در نظام عدالت کیفری می نماید. پر واضح است که برخورد نظام عدالت کیفری با این دسته از بزه دیدگان باید حالتی افتراقی داشته باشد. همچنین بند ۶ ماده ۴۳ اساسنامه، رئیس دبیرخانه را مکلف به تاسیس بخش مربوط به کمک به بزه دیدگان و شهود نموده است که مسئولیت هایی از قبیل تدابیر حمایتی و ترتیبات امنیتی، خدمات مشورتی و سایر مساعدت های مناسب برای شهود و بزه دیدگان دارد. تدابیری همچون غیر علنی کردن دادرسی محرمانه، نگه داشتن هویت بزه دیده، شهادت دادن از طریق ویدئو کنفرانس ، ارائه شهادت به صورت کتبی، تغییر چهره و صدای شاهدهی که در مکانی غیر از دادگاه گواهی می دهد، در نظر گرفتن اتاق های ویژه برای انتظار بزه دیدگان و شهود آنها وهمچنین راه های خروجی مناسب برای آنان در ساختمان دادگاه می تواند برای حفاظت از بزه دیده در مرحله دادرسی در برابر تهدیدها و اعمال تلافی جویانه در طول دادرسی در دسترس باشد(۱۰).

ب : تضمین های ناظر به دسترسی بزه دیده به عدالت

در مرحله تعقیب و تحقیق :

در خصوص رفتار منصفانه با بزه دیدگان به این نکته اشاره می شود که کاربرد دسترسی به عدالت در حوزه حقوق بزه دیده، اگر چه ممکن است اصطلاحی مبهم و نارسا و گاهی نامعقول به نظر آید، اما در واقع به معنای توانمندسازی بزه دیده به عنوان یک فرد آسیب دیده جامعه در جهت استیفای حقوق تضییع شده وی می باشد. توجه به این مطلب ضروری است که اصطلاح دسترسی به عدالت می بایست از دسترسی به نظام عدالت تفکیک گردد و بزه دیده نیز می بایست به نظام عدالت دسترسی داشته باشند و ساختار نظام عدالت باید موانعی را که بسیاری از بزه دیدگان با آن روبرو می شود با توجه به عواملی همچون فرهنگ، نژاد، زبان، تحصیلات و سن در نظر بگیرد. آگاه سازی بزه دیده در این مرحله تحقیقات مقدماتی اهمیت فراوان دارد. اطلاع رسانی درباره روند تحقیقات در صورت درخواست بزه دیده می بایست حتما انجام شود مگر آنکه روند تحقیقات را با خطر یا مشکل روبرو سازد که در این صورت باید از انجام آن پرهیز کرد. احضار شاکی به دادسرا و مرجع انتظامی برای اخذ دلایل صدور و ابلاغ قرار منع و موقوفی تعقیب، دعوت به حضور در جلسه رسیدگی دادسرا را می توان با بهره گیری از ظرفیت موجود در مقررات دادرسی کیفری در زمره حق آگاه سازی بزه دیده به شمار آورد و مراجع ذی ربط موظفند حقوق بزه دیده را در مرحله تحقیقات مقدماتی به او گوشزد نمایند (۱۱).

بند الف ماده ۶ اعلامیه اصول بنیادی عدالت برای بزه دیدگان و قربانیان سو استفاده از قدرت، آگاه سازی بزه دیدگان از نقش و قلمرو خود، زمان بندی و روند پیشرفت رسیدگی ها و وضعیت پرونده هایشان به ویژه در مورد جرم های شدید را از جمله حقوق بزه دیدگان به رسمیت شناخته ، که بر اساس آن می بایست شیوه های قضایی و

چون حیثیت اجتماعی متهم، عفت یا امنیت عمومی، مقام قضایی را نسبت به ذکر علت احضار معاف نموده است که جای انتقاد دارد (۱۵).

همچنین متهم می بایست حق دسترسی به پرونده اتهامی خویش را داشته باشد لیکن ماده ۱۹۱ بازپرس را مخیر نموده است که چنانچه مطالعه پرونده را با ضرورت کشف حقیقت منافی بداند یا در جرایم علیه امنیت داخلی یا خارجی با ذکر دلیل قرار عدم دسترسی را صادر نماید که باید حضور به متهم یا وکیل او ابلاغ شود و طرف سه روز حق اعتراض به آن در دادگاه صالح وجود دارد (۱۶ و ۱۷).

مواظبت در اظهارات از دیگر حقوقی است که باید توسط بازپرس به متهم تذکر داده شود تا اظهارات ناسنجیده وی به زبانش نیاید. این حکم در ماده ۱۹۵ قانون جدید بیان گردیده و تخلف از آن به موجب ماده ۱۹۶ موجب محکومیت انتظامی درجه چهار خواهد بود (۱۸).

امروز در بسیاری از کشورهای جهان نه تنها حق سکوت متهم و حق داشتن وکیل محترم شمرده شده است. بلکه پلیس قضایی مکلف است پس از احضار یا جلب متهم علاوه بر استعلام هویت و اعلام صریح اتهام حقوق مذکور را نماید. علاوه بر این برابر ماده ۵۲ این قانون هرگاه متهم تحت نظر قرار گرفت ضابطان دادگستری مکلفند حقوق مندرج در این قانون در مورد شخص تحت نظر را به متهم تفهیم و به صورت مکتوب در اختیار وی قرار دهند و رسید دریافت و ضمیمه پرونده کنند.

همچنین طرح سوالاتی که نسبت به شخصیت متهم توهین آمیز است یا او را نسبت به پذیرفتن اتهامات وارده تحت فشار قرار می دهد، از جمله موارد نقض حقوق متهم است به همین جهت ماده ۶۰ قانون جدید اجبار یا اکراه متهم، استفاده از کلمات موهن، طرح سئوالات اغفال کننده و سئوالات خارج از موضوع اتهام را ممنوع دانسته و اظهارات متهم را در پاسخ به چنین سئوالاتی و همچنین اظهاراتی که ناشی از اجبار یا اکراه است فاقد هر گونه اعتباری تلقی نموده است. همچنین استفاده از شکنجه های روحی و جسمی برای تحصیل ادله از نمونه های بارز و آشکار نقض حقوق متهم است. موضع گیری اعلامیه ها و کنوانسیون های بین المللی و منطقه ای و قوانین داخلی اغلب کشورها، در طرد شکنجه و اعمال موهن مؤید این مطلب است. در قانون اساسی و قانون احترام به آزادی های مشروع و حفظ حقوق شهروندی مصوب ۱۳۸۳ نیز مقرر شده که اقرار ناشی از شکنجه باطل است ضمانت اجرای آن نیز در ماده ۵۷۸ قانون مجازات اسلامی تعیین گردیده است (۱۹). هرچه تنظیم این ماده به عنوان ضمانت اجرای اعمال شکنجه و آزار و اذیت متهم اقدامی معقول و پسندیده است، اما فاقد جامعیت لازم می باشد. زیرا فقط به شکنجه و آزار جسمی اشاره داشته و در خصوص اذیت و آزار روحی ساکت و در نتیجه فاقد ضمانت اجرا است و این در صورتی است که اصل ۳۸ قانون اساسی با استعمال واژه هر گونه شکنجه هر نوع اذیت آزار اعم از جسمی و روحی را مضموم و ممنوع داشته است. مصونیت زندگی خصوصی متهم از جمله بنیادی ترین حقوقی است که باید به دقت مورد توجه مقامات قضایی دادگستری قرار گیرد. چرا که کوچک ترین مسامحه در جمع آوری ادله و کشف جرم موجبات تضییع حقوق و آزادی های اساسی متهم را فراهم می سازد

اجرائی در پاسخگویی به نیازهای بزه دیدگان را کارآمد تر ساخت. از همین رو بزه دیده مستحق آن است که از هرگونه ترتیب های جلسه های رسیدگی دادگاه و تصمیم های آن مطلع گردد (۱۲).

بحث از جبران خسارت و کمک رسانی پیش از صدور حکم و مشخص شدن وضعیت نهایی پرونده شاید از نظر برخی نامانوس به نظر آید، قرار تامین خواسته را می توان یکی از ساز و کارهای حمایتی به شمار آورد که قانون گذار^{۱۲} برای کمک به بزه دیده در زمینه تضمین و تسهیل دست یابی به جبران خسارت در نظر گرفته است در قانون جدید آیین دادرسی کیفری در ماده ۱۰۷ امکان صدور تامین خواسته توسط بازپرس به در خواست شاکی به رسمیت شناخته شده است. توجه به این نکته ضروری است که صدور قرار تامین خواسته در مرحله اولیه تعقیب از آن جهت که امکان اجرای حکم جبران خسارت را در مراحل بعدی فراهم می کند حائز اهمیت است.

ماده ۵۶۳ قانون دادرسی کیفری به شاکی این حق را می دهد که در هر مرحله از دادرسی هزینه های دادرسی را مطالبه کند ماده ۱۴ قانون فوق نیز به بزه دیده این حق را داده است که تمام ضرر و زیان های مادی و معنوی و منافع ممکن الحصول را مطالبه نماید.

رعایت حقوق شهروندی متهم

به نظر می رسد که مهم ترین تضمین برای جلوگیری از تضییع حقوق متهم و حفظ شان و منزلت وی پایبندی به اصل برائت و آثار و لوازم آن است که متأسفانه در عمل چندان به آن توجهی نمی شود. اعمال برنامه های حمایتی و تدابیر حفاظتی از بزه دیده و یا شهود و جلوگیری از رویارویی متهم با آنها و عدم امکان پرسش از ایشان و جرح شهود توسط متهم و خطرناکی وی را در ذهن ها متبادر می نماید که منجر به نقض اصل برائت^{۱۳} می شود. لذا قانون گذار در تبصره ۲ ماده ۲۱۴ آیین دادرسی کیفری این تذکر را داده است که ترتیبات ناظر به حفاظت از بزه دیده یا شهود نباید منافی حقوق دفاعی متهم باشد. التزام به اصل برائت در رسیدگی های کیفری خود تضمین کننده حقوق دفاعی متهم و حفظ کرامت انسانی وی است. حقوقی همچون تفهیم اتهام در اولین ساعات انتساب اتهام، حق سکوت، حق برخورداری از وکیل در سراسر فرآیند کیفری، عدم نیاز اثبات بی گناهی توسط متهم، حق دسترسی به پرونده اتهامی، اطلاع از کلیه دلایل تحصیل شده، منع توسل به روش های غیرقانونی و مخفیانه جهت تحصیل دلیل و حق اعتراض به قرارها و احکام صادره از احضار متهم گرفته تا زمان صدور حکم محکومیت وی و نهایتاً کلیه اقدامات علیه وی می بایست مبتنی بر دلایل کافی باشد (۱۳ و ۱۴). ماده ۱۶۸ قانون آیین دادرسی کیفری، ضمن بیان تکلیف بازپرس در مورد توجه به دلایل کافی برای احضار افراد به عنوان متهم، تخلف از این مقرر را در تبصره محکومیت انتظامی^{۱۴} دانسته است. متأسفانه در برخی احضارها عفت احضار ذکر نمی شود. این سبب می گردد که افراد به صورت غیر مترقبه مواجه با اتهاماتی شوند که آمادگی پاسخ به آنها را نداشته باشند. ماده ۱۷۰ قانون اگر چه به این مهم اشاره نموده اما در تبصره با آوردن عذرهایی کلی و قابل تفسیر

دکتر سید علی اصغر میرشجاعی و مهسا اردلانی: اخلاق در دادرسی کیفری: حقوق شهروندی از دیدگاه متهم و بزه دیده

اقدامات فوری را به عمل آورده و در تحصیل و جمع آوری ادله وقوع جرم تأخیر نکند.

بنابر ماده ۱۸۹ بازپرس مکلف شده است بلافاصله پس از حضور یا جلب متهم تحقیقات را شروع کند و در صورت عدم امکان حداکثر ظرف بیست و چهار ساعت از زمان تحت نظر قرار گرفتن او توسط ضابطان دادگستری با رعایت ماده ۹۸ این قانون مبادرت به تحقیق نماید، اگر چه ممکن است گفته شود که چطور می شود که ضابط ظرف بیست و چهار ساعت بتواند تحت نظر نگه دارد و بازپرس هم موظف باشد ظرف بیست و چهار ساعت از زمان تحت نظر قرار گرفتن بازجویی خود را شروع کند. در پاسخ باید گفت که شاید مقنن در جهت کاهش زمان ۴۸ ساعت در قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۷۸ در راستای حمایت بیشتر بوده است البته سهو قلم یا اشتباه محاسباتی او هم دور از ذهن نمی باشد و بازپرس هم می تواند شروع تحقیقات را ۲۴ ساعت دیگر به تأخیر بیندازد (۱۰ و ۱۹).

از مهم ترین تحولات ایجاد شده در قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ این است که به محض اینکه شخصی به عنوان متهم تحت نظر قرار گرفت می تواند درخواست ملاقات با وکیل مدافع را داشته باشد. در این ملاقات که نباید پیش از یک ساعت به طول بیانجامد لازم است به محرمانه بودن تحقیقات و مذاکرات دقت شود و در پایان وکیل مدافع می تواند نکاتی که تأمین کننده حقوق موکلش باشد را کتباً برای درج در پرونده ارائه نماید. با وجود این نکته ای که شروع تحولی رو به رشد را در نظام کیفری کشور برای جامعه رقم زد، تکلیف ابلاغ و تفهیم حق همراه داشتن وکیل به متهم از سوی بازپرس در مرحله تحقیقات مقدماتی است که این تکلیف باید قبل از شروع تحقیقات توسط بازپرس انجام شود. به طوری که حتی باید این حق در برهه احضاریه نیز قید و به متهم ابلاغ گردد. وکیل متهم می تواند با کسب اطلاع از اتهام و دلایل آن مطالبی را که برای کشف حقیقت و دفاع از متهم با اجرای قانون لازم بداند اظهار کند این اظهارات در صورت مجلس نوشته می شود. برابر ماده ۳۴۶ قانون آیین دادرسی کیفری، در تمام امور کیفری طرفین می توانند وکیل مدافع خود را معرفی کنند، در صورت تعدد وکیل حضور یکی از آنان برای تشکیل دادگاه و رسیدگی کافی است طبق تبصره این ماده در غیر جرایم موضوع صلاحیت دادگاه کیفری یک، هر یک از طرفین می توانند حداکثر دو وکیل به دادگاه معرفی کنند همچنین برابر تبصره ۲ ماده ۳۴۷ در جرایمی که مجازات آن سلب حیات یا حبس ابد است، چنانچه متهم اقدام به معرفی وکیل در مرحله تحقیقات مقدماتی نماید بازپرس برای وی وکیل تخصیری انتخاب می کند و به موجب تبصره ۳ آن در مورد این ماده و نیز چنانچه اتهام مطرح مربوط به منافی عفت باشد مفاد ماده ۱۹۱ جاری است (۳ و ۶).

همچنین در قانون مقرر شده است که متهم حق مطالبه خسارات ایام بازداشت را دارد حضور متهم از آغاز فرآیند کیفری تا پایان آن مستلزم تحمیل هزینه های مادی و معنوی بر وی است به طور خاص متهمی که مورد شکنجه قرار گرفته یا به طور اشتباه مورد بازداشت قرار گرفته

(۱۰ و ۱۳). به همین دلیل قانون گذار در ماده ۵۵ قانون آیین دادرسی کیفری، بازرسی اشخاص و اشیاء در جرایم غیر مشهود و نیز ورود به اماکن بسته یا تعطیل و منازل را منوط به اجازه موردی مقام قضایی نموده است که این اجازه نیز باید به صورت کتبی بوده و موقع ورود توسط ضابطان به متصرف محل نشان داده شود. از این رو ارجاع کلی مراتب به ضابطان دادگستری ملازمه با ورود به حریم خصوصی افراد، اموال، اشیاء و بازرسی نسبت به آنها نداشته و انجام هر یک از مراتب مزبور مستلزم صدور مجوز موردی در چهارچوب قانون از سوی مقام قضایی اعم از دادستان یا سایر مقامات قضایی مربوطه بوده تا از هر گونه تعرض به حقوق و اموال مردم و نقض حریم خصوصی^{۱۵} آنها جز نسبت به موارد مقرر در مجوز موردی صادره طبق ماده ۵۶ آن قانون جلوگیری شود. ضمناً برابر ماده ۹۶ این قانون انتشار تصویر و سایر مشخصات مربوط به هویت متهم در کلیه مراحل تحقیقات مقدماتی توسط رسانه ها و مراجع انتظامی و قضایی ممنوع است مگر در مورد اشخاص خاص که تنها با درخواست بازپرس و موافقت دادستان شهرستان انتشار تصویر و یا مشخصات مربوط به هویت آنان مجاز است. کنترل ارتباطات مخابراتی افراد بنابر حکم ماده ۱۵۰ قانون آیین دادرسی کیفری منع گردیده است. البته در برخی جرایم مهم مثل جرایم علیه امنیت با موافقت رئیس کل دادگستری استان و با تعیین مدت و دفعات کنترل این امر امکان پذیر گردیده است. کنترل حساب بانکی افراد نیز بنابر ماده ۱۵۱ تنها در موارد ضروری به تشخیص بازپرس و تأیید رئیس کل دادگستری استان میسر است. مهم ترین نکته و ایراد قانون گذار این است که موارد ضروری را نیز تبیین و احصاء نمود، تا این حکم متأسفانه دستاویزی برای سوءاستفاده از اطلاعات بانکی افراد گردد (۱۶).

قرار تأمین و نظارت قضایی نیز باید مستدل و موجه و با لحاظ شرایط ماده ۲۵۰ باشد زیرا صدور چنین قرارهایی آزادی های متهم را مخدوش می سازد. لذا صدور این قرارها اولا توسط ضابطان قضایی ممنوع است و ثانیاً می بایست با پشتوانه منطقی باشد. لذا این قرار اولا باید مستدل و بالضروره باشد و ثانیاً دلایل آن نیز به متهم تفهیم شود. یکی دیگر از مسائلی که اهمیت آن بر کسی پوشیده نیست تسریع در روند رسیدگی است تا تکلیف متهمی که در بسیاری از موارد در بازداشت است مشخص شود تا در صورت بی گناهی حقوقش هر چه کمتر تضییع شود به همین دلیل است که ماده ۳ قانون آیین دادرسی کیفری مقرر می دارد، مراجع قضایی باید با بی طرفی و استقلال کامل به اتهام انتسابی به اشخاص در کوتاه ترین مهلت ممکن رسیدگی و تصمیم مقتضی اتخاذ نمایند و از هر اقدامی که باعث ایجاد اختلال یا طولانی شدن فرآیند دادرسی کیفری می شود جلوگیری کنند در ماده ۹۴ نیز تأکید گردیده است که تحقیقات مقدماتی باید به سرعت و به نحو مستمر انجام شود و ایام تعطیل مانع از انجام آن نگردد. همچنین در ماده ۹۵ بازپرس مکلف شده است برای جلوگیری از امحای آثار جرم،

عدالت ترمیمی که دیدگاه جامعی نسبت به بزه دیده، بزه‌کار و جامعه به همراه دارد رویکرد متوازن عدالت ترمیمی در مشارکت همزمان بزه‌کار و بزه دیده در مواقع نقش بزه دیده را احیا می‌کند و بزه‌کار را ملزم می‌سازد که نسبت به ترمیم آثار جرم به بزه دیده از طریق پرداخت خسارت، انجام خدمات اجتماعی و نظایر اینها اقدام نماید. اما اینکه آیا عدالت ترمیمی به بزه دیدگان و عدالت کیفری به بره کاران کمک می‌کند بدون اینکه به متهمان یا بزه‌کاران یا جامعه آسیب بزند جای بحث دیگری دارد. اما در هر حال هر دو از حقوق شهروندی مساوی برخوردار بوده و تمام ارکان نظام قضایی موظف به رعایت آن هستند.

ملاحظه‌های اخلاقی

در این پژوهش مروری با معرفی منابع مورد استفاده، اصل اخلاق امانت داری علمی رعایت و حق معنوی مولفین آثار محترم شمرده شده است.

واژه نامه

1. Victim	بزه دیده
2. Justice	عدالت
3. Human right	حقوق بشر
4. Rights of the accused	حقوق متهم
5. Code of criminal procedure	آیین دادرسی کیفری
6. Criminal justice	عدالت کیفری
7. Citizenship rights	حقوق شهروندی
8. The rule of law	قانون مداری
9. Judicial independence	استقلال قضایی
10. Legitimate freedom	آزادی مشروع
11. Human dignity	منزلت انسانی
12. Legislator	قانون گذار
13. The principle of innocence	اصل برائت
14. Criminal conviction	محکومیت انتظامی
15. Privacy	جریم خصوصی

References

- Najafi Abrand abadi A, Gholami H, Mahmoudi F. Round table of justice for victims. *Legal Journal of Justice*, 2005; 56(3): 85-112. (In Persian).
- Khazaei M. The principle of acquittal and proof in a criminal case. *Legal Research Quarterly*, 1994; 1(13, 14): 1-12. (In Persian).
- Ashoori M. The principle of innocence and its effects in criminal matters, a comparative study. *Journal of Law and Political Science*, 1993; 29: 39-72. (In Persian).
- Akhtari A, Moazenzadegan H. Victim's rights in preliminary investigations in the context of the Iranian criminal procedure code. *Journal of Criminal Law Research*, 2019; 7(26): 41-73. Doi: <https://doi.org/10.22054/jclr.2018.24224.1468>
- Kousha J, Pakniat M. The balance between the rights of the accused and the victim in criminal procedure code 2013 and international instruments. *The Judiciarys Law Journal*, 2017; 81(97): 29-52. Doi: [10.22106/JLJ.2017.25898](https://doi.org/10.22106/JLJ.2017.25898)
- Ghaderi M, Ravejian M, Sheikholeslami A. Appropriate mechanisms to balance between the rights of the victim and the accused and to demonstrate the concept of fair trial. *Jurisprudence and History of Civilization*, 2016; 2(2): 11-28. (In Persian).
- Karami Mghadam R, Parvin K. The importance of ethics and security in securing citizenship rights from the perspective of judicial law. *Ethics in Science and Technology*, 2023; 18 (1) :16-22. (In Persian). Dor: [20.1001.1.22517634.1402.18.1.3.0](https://doi.org/10.1001.1.22517634.1402.18.1.3.0)

است رنج زیادی را تحمل می‌کند، یک کمیسیون استانی پیش بینی شده تا متهمی که بی گناه شناخته شده است در خواست خود را به کمیسیون بدهد وقتی در خواست موجه و مطابق قانون بود، کمیسیون باید رأی به جبران خسارت بدهد و اگر رأی ندهد متهم می‌تواند به کمیسیون ملی مراجعه کند. توجه به جبران خسارت های وارده به متهم نقطه عطفی در راستای حمایت از متهم محسوب می‌شود که در قوانین سابق جای آن خالی بود.

نتیجه گیری

رعایت دقیق حقوق شهروندی و عدم تعارض منافع و همچنین توازن میان حقوق متهم و بزه دیده اگر چه از حیث نظری آسان به نظر می‌آید، اما در عمل ایجاد چنین تعادلی دشوار است، زیرا اولاً با متهمی روبرو هستیم که هنوز جرم او به اثبات نرسیده و لذا باید از حقوق و حمایت های لازم برخوردار گردد و از سوی دیگر با بزه دیده ای روبرو هستیم که بی تفاوتی به حقوق او مشکلاتش را وخیم تر می‌کند. شناسایی بزه دیده صرف نظر از اینکه بزه‌کار او مشخص گردد یا خیر ایجاب می‌کند که نیازهایش برآورده شود و تحت چتر حمایتی نظام عدالت کیفری قرار گیرد. بررسی عملکرد عدالت کیفری در این سال ها نشان می‌دهد که این نظام قضایی نتوانسته است رضایت بزه دیدگان و متهمان را به طور همزمان به دست بیاورد. رسیدگی و برخورد های ماشینی و مکانیکی برخی دست اندرکاران عدالت کیفری و عدم توجه به دغدغه های طرفین این مشکل را مضاعف می‌کند. بنابراین بهتر است با اتخاذ رویکردهای مناسب به سمت حداقلی نمودن حقوق کیفری پیش رویم. یکی از راهبردها، رها ساختن جامعه از نهادهایی مثل پلیس و دادگاه است. بسیاری از جرم انگاری های مدنظر قانون گذار بیهوده است و نیازی به طی فرآیند کیفری ندارد در بسیاری از موارد فرد متخلف خسارتی را اعم از مادی و معنوی وارد نموده است و صرفاً باید به جبران آن بپردازد و نیازی به مداخله دولت وجود ندارد. جبران این خسارت می‌تواند در قالب فرآیند های ترمیمی صورت گیرد. رویکردهایی نظیر

8. Sanganeh R, Zeraat A, Ganji M, Khosroshahi G. Investigating the socio-cultural barriers to the implementation of citizenship rights in Isfahan province. Strategic Research on Social Problems in Iran, 2019; 8(1): 37-60. doi: <https://doi.org/10.22108/ssoss.2019.116378.1391>
9. Sarikhani A. The citizen rights of the accused in the interaction of the police in the criminal procedure law of 2012 and the amendment of 2014. Intelligence and Criminal Research, 2018; 13(1): 207-232. (In Persian).
10. Elahimanesh M, Moradi M. Crystallization of citizenship rights in the process of criminal proceedings. Journal of Ghavavat, 2014; 14(80): 58-82. (In Persian).
11. Pakniat M. Fair treatment towards the victim in Iran's criminal procedure regulations and international documents. [M.A. thesis]. Shahid Beheshti University, Tehran, Iran. 2010. (In Persian).
12. Sadat Asadi L. The rights of the victim in the process of international criminal proceedings. [Ph.D. thesis]. Shahid Beheshti University, Tehran, Iran. 2008. (In Persian).
13. Zappala S. The rights of victims v. the rights of the accused. Journal of International Criminal Justice, 2010; 8(1): 137-164. Doi: <https://dx.doi.org/mqq001>
14. Kulesza C. Conflict between the Rights of Victim of a Crime and the Rights of the Accused under the German and Polish Justice System in the Context of the Case-law of European Courts. Studia Iuridica Lublinensia, 2020; 29:135-164. <https://dx.doi.org/10.17951/sil.2020.29.4.135-164>
15. Biglari P, Gholami F, Rahimpour Z, Falahatifard M. Investigation of the preservation of the citizen rights of the accused and the victim in the criminal procedure law approved in 2013. National Conference on the Law of Criminal Procedure, Maraghe, Iran. 2015. (In Persian).
16. Bagheri F, Jafarinaia S, Hasanpoor A. The relationship between ethical values and the incidence of ethical behaviors and citizenship. Ethics in Science and Technology, 2019; 14 (3) :133-136. (In Persian). Dor: [20.1001.1.22517634.1398.14.3.19.2](https://doi.org/10.1001.1.22517634.1398.14.3.19.2)
17. Nikvarz T, Afrasibi F. Explaining the effective factors on citizenship ethics. Ethics in Science and Technology, 2018; 13 (3) :40-47. (In Persian). Dor: [20.1001.1.22517634.1397.13.3.6.2](https://doi.org/10.1001.1.22517634.1397.13.3.6.2)
18. Panahi M. Types of security agreements in Iranian and French criminal law. Agricuala, 2021; 13: 3-42. doi: <https://dx.doi.org/LS/LS1.2021.100033>
19. Fathi M, Hadi D. The position of prosecutor in modern criminal policy and fair trial requirements. Jurisprudence and Islamic Law, 2013; 4(7): 123-148. (In Persian).